

**Тема 3.
ОСОБЛИВОСТІ
ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ
ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ
ПЕРІОДУ ФОРМУВАННЯ
СВІТОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ
(VIII СТ. ДО Н.Е. - V СТ. Н.Е.)**

План лекції

- ◎ 1. Зміст поняття “осьовий час”, його роль у формуванні Східної та Західної цивілізацій.
- ◎ 2. Рабовласницька система господарства та її висвітлення в джерелах країн азійського та античного способів виробництва.
- ◎ 3. Економічні причини розквіту та занепаду країн античного світу.

“В історії людства не було прикладу більш геніального ніж греки.

Народ цей був нечисленний... а тим часом , людство ніколи не забуде Грецію, бо Греція поклала підвалини усього того, з чого ми тепер живемо і чим пишаємось”

М.І. Туган – Барановський

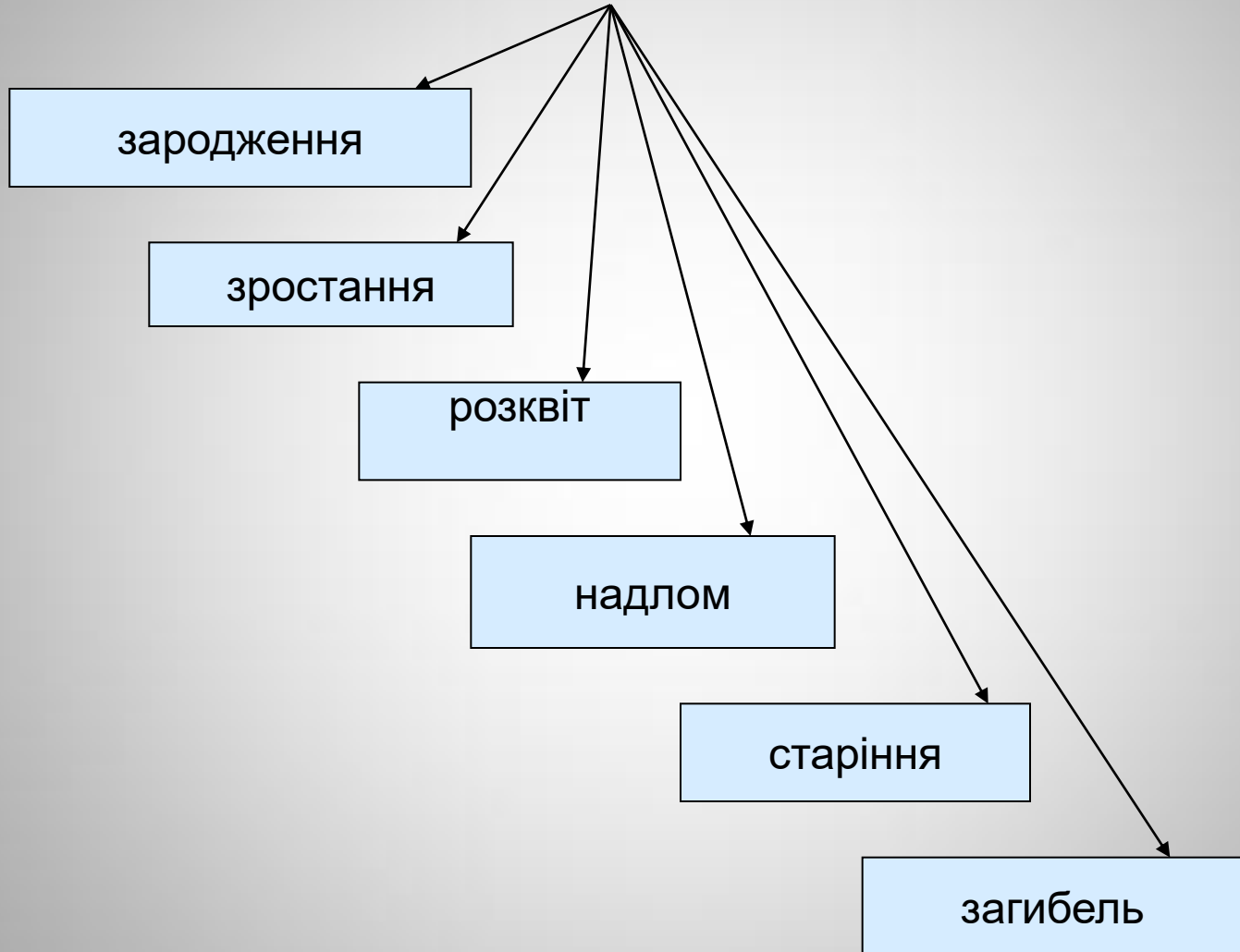
Зміст поняття “осьовий час”, його роль у формуванні Східної та Західної цивілізацій

Цивілізаційний підхід є адекватним внутрішній логіці соціально-економічного розвитку.

Англійський історик *А. Тойнбі* в історії людства виділив усього 21 локальну цивілізацію. Перехідні етапи між цивілізаціями кожної наступної серії можна розглядати як **біфуркації цивілізаційного процесу.**

Найпомітнішою біфуркацією (розломом) цивілізаційного процесу став так званий **осьовий час.**

Фази цивілізації

**БІФУРКАЦІЇ (РОЗЛОМИ)
ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ У
ДОІСТОРИЧНИЙ ЧАС**

1-й етап

цивілізації першої
серії - вавилонська,
єгипетська,
індійська,
китайська та ін.

2-й етап:
Осьовий час
період між 800 та
200 рр. до н.е.

локальні цивілізації
другої серії

Грекоримська

Індійська

Китайська

Іудейська

Епоха “осьового часу”

в людській цивілізації відбувся “первинний вибух”,
що породив Новий час – час homo sapiens
(період VIII – II ст. до н.е.)

людина усвідомлює буття в цілому,
саму себе і свої межі

виникає майже **одночасно**
незалежно одне від одного у трьох давніх культурах –
індуській, китайській та європейській

Світова цивілізація – це
співтовариство цивілізацій (які мають свої
національно-регіональні відмінності).
Спільним для всіх них є
перехід до землеробства

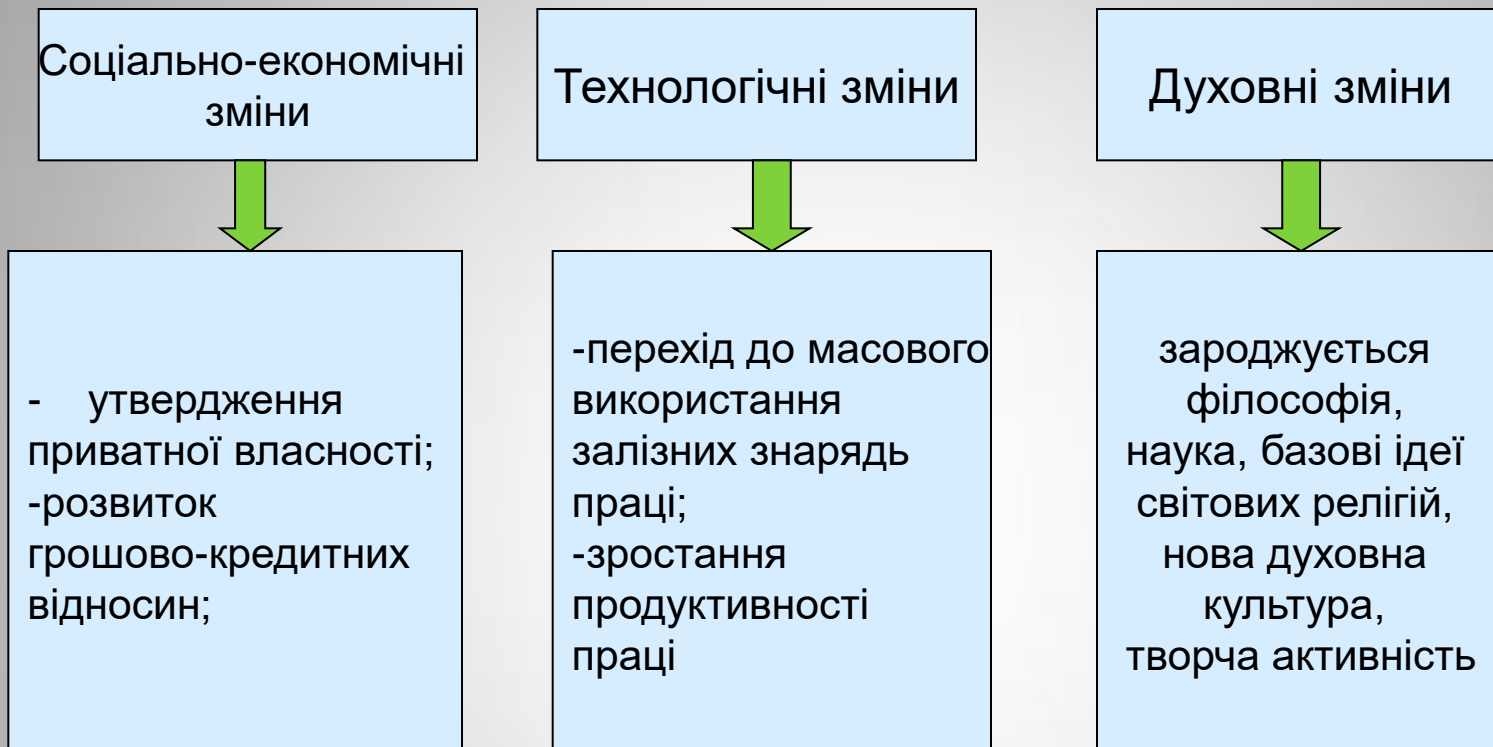
планетарного масштабу
людська цивілізація набуває
тільки після **великих**
географічних відкриттів

Фактори “осьового часу”

- ◎ 1. **Кліматичні зміни - «похолодання залізного віку»**. Виникли й розвивалися соціально-економічні кризи, що призвели до значних змін у господарському й культурному житті.
- ◎ 2. **Поліцентризм**, що панував в осьовий час у політичному, соціально-економічному і культурному житті. Це було пов'язане з одночасним існуванням **безлічі політичних утворень**: царств у Китаю, держав і князівств в Індії, міст-полісів у Давній Греції. **Політичний і соціальний поліцентризм сприяв багатолінійної культурної еволюції**, результатом якої став пошук нових рішень у всіх сферах громадського життя.

“Осьовий час”

2

**Рабовласницька система господарства
та її висвітлення в джерелах країн
азійського та античного способів виробництва.**

Економічна думка стародавнього світу відображала стан соціально економічного та політичного розвитку суспільства та його особливості у межах:

**азіатського способу
виробництва (держави
Стародавнього Сходу)**

та

**античного способу
виробництва
(Стародавня Греція та
Стародавній Рим)**

АЗІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Існувало у країнах Стародавнього Сходу (Ст.Єгипет, Месопотамія, Ст.Індія, Ст.Китай)

Основа економіки - зрошувальне землеробство, що вимагало будівництва та обслуговування складних іригаційних систем.

Державна система - автаркія: самозабезпечення та самоізоляції від інших країн

Панівною була державна власність на землю, рабів при збереженні общинного землекористування, державний контроль над розподілом, споживанням, поведінкою громадян.

Натуральне господарство, слабкий розвиток товарного виробництва і ринкових відносин

Патріархальне рабство: незначна чисельність і частка рабів, зайнятих на будівництві та обслуговуванні іригаційних систем, культових споруд, царського господарства

АНТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО

Існувало у Ст. Греції та у Ст. Римі

Основа економіки - землеробство, тваринництво, ремесло, торгівля

Поєднання різних політичних та господарських моделей: демократії, деспотії, аристократії, республіки, монархії

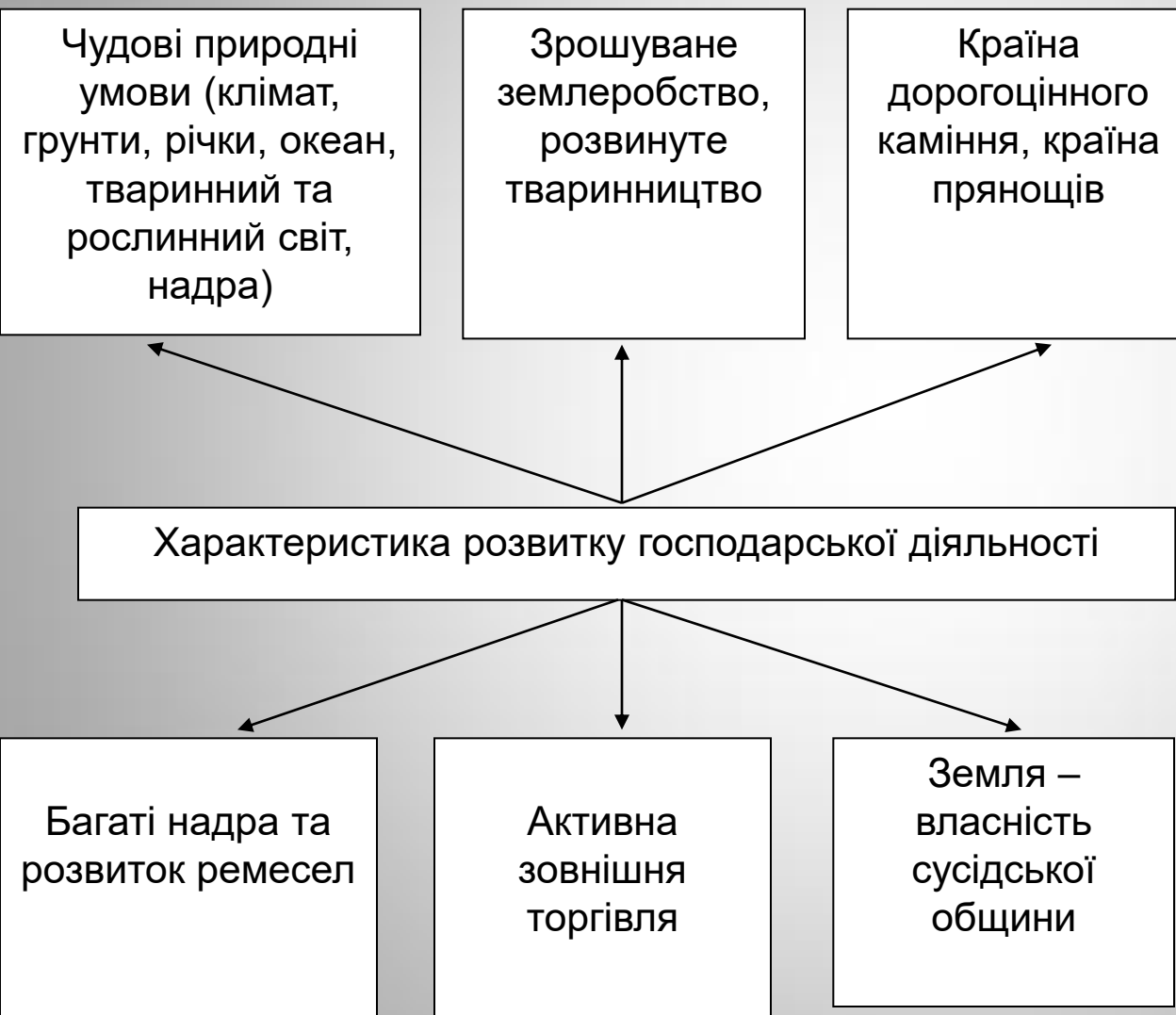
Панівною була власність рабовласника на рабів та продукти їх праці.

натуральне господарство, водночас просте товарне виробництво, особливо зовнішня торгівля

Головною продуктивною силою були раби, водночас зберігалась селянська община, ремесло розвивалось переважно в містах.
Античне рабство: висока частка рабів у загальній чисельності населення.
Раби зайняті у всіх сферах економіки

Індія – колыска людської цивілізації

Соціально-економічний уклад

Основа – сільська (територіальна) **грумада**

замкнутість, самодостатність робили її фактично **незалежною від центральної влади**, що часто змінювалася.
Общини платили центральній владі **натуральний податок** – 1/6 частину врожаю, несли ряд **трудових повинностей** на користь царя: один день на місяць працювали на будіванні доріг, каналів, інших будівельних роботах.

Розвиток науки

астрономії, математики, медицини; були створені системи **писемності**.

Ще в II тисячоріччі астрономи створили **календар**, де рік ділився на **12 місяців**.

Медики систематизували знання з анатомії людини, вивчали лікувальні властивості рослин і виготовляли **ліки**. З'явилися **спеціалізовані лікарі: терапевти й хірурги**.

Хірурги разом з ремісниками розробили безліч хірургічних інструментів – скальпелі, зонди, шприци, голки.

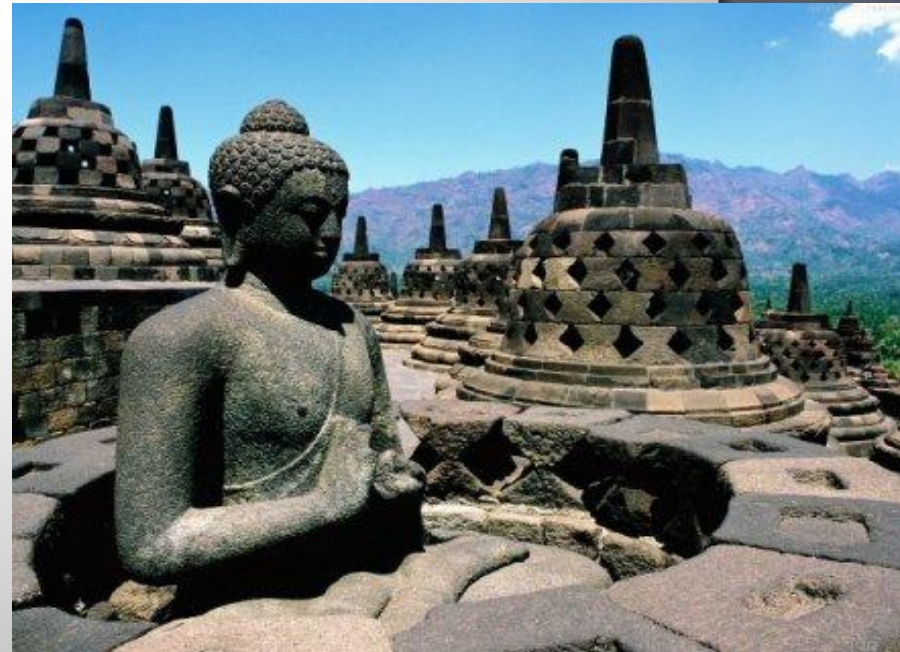
Економічна думка Стародавньої Індії

В основу староіндійських уявлень про суспільство було покладено концепцію станової ієрархії та **кастової визначеності професійних занять**.

Економічні проблеми в *Стародавньої Індії* окремо не досліджувалися, а розглядалися лише у зв'язку зі спробами розв'язання конкретних соціальних та політичних завдань

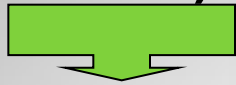
“Закони Ману” (II ст. до н.е. – I ст. н.е.);

“Артхашастра” (IV – III ст. до н.е.) та ін.

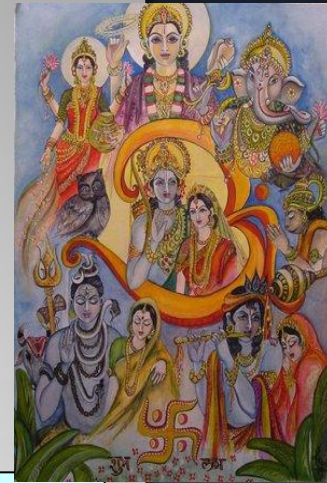

Трактат «Артхашастра»(IV - III ст. до н. е.)

присвячений матеріальній вигоді,
користі («артха» - вчення, «шаштра» - дохід)

Царь має регулювати ціни
на товари, створюючи товарні
фонди

головною метою економічної
політики держави є
поповнення скарбниці

Рабство – природне явище для
нагромадження багатства

держава відіграє
величезну роль
в господарському
житті країни

Багатство – результат праці
населення

Величина вартості речей визначається
кількістю днів роботи. Винагорода має
відповідати результатам праці.

Ціна товару відрізняється від вартості

Стародавній Китай

основним організаційно-економічним осередком була **сільська громада**.

Ван (цар, імператор) не тільки був світським верховним правителем, але й обожнювався («син неба»), тому вважалося, що **вся земля належить йому**

Провідною галуззю в економіці було **сільське господарство** розвинене **винахідництво й майстерність**, що дуже вплинуло на розвиток науки, техніки, економіки. Добре було розвинене **гончарне ремесло**, китайці першими винайшли **порцеляну**; на основі водяного колеса створили **ткацький верстат**

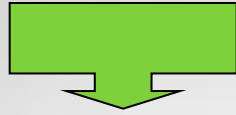
Економічна думка Стародавнього Китаю

1. Конфуціанство – Конфуцій (551-479 до н.е.), збірка “Лунь юй”;
Мен-цзи (372-289 до н.е.);
Сюнь-цзи (313-238 до н.е.);
2. Легізм (Лі Куй, Шан Ян, Хань Фей);
3. Моїзм (Мо-цзи), даосизм (“Дао де цзинь”Лао-цзи);
4. Трактат “Гуань-цзи” (IV - VI ст. до н.е.).

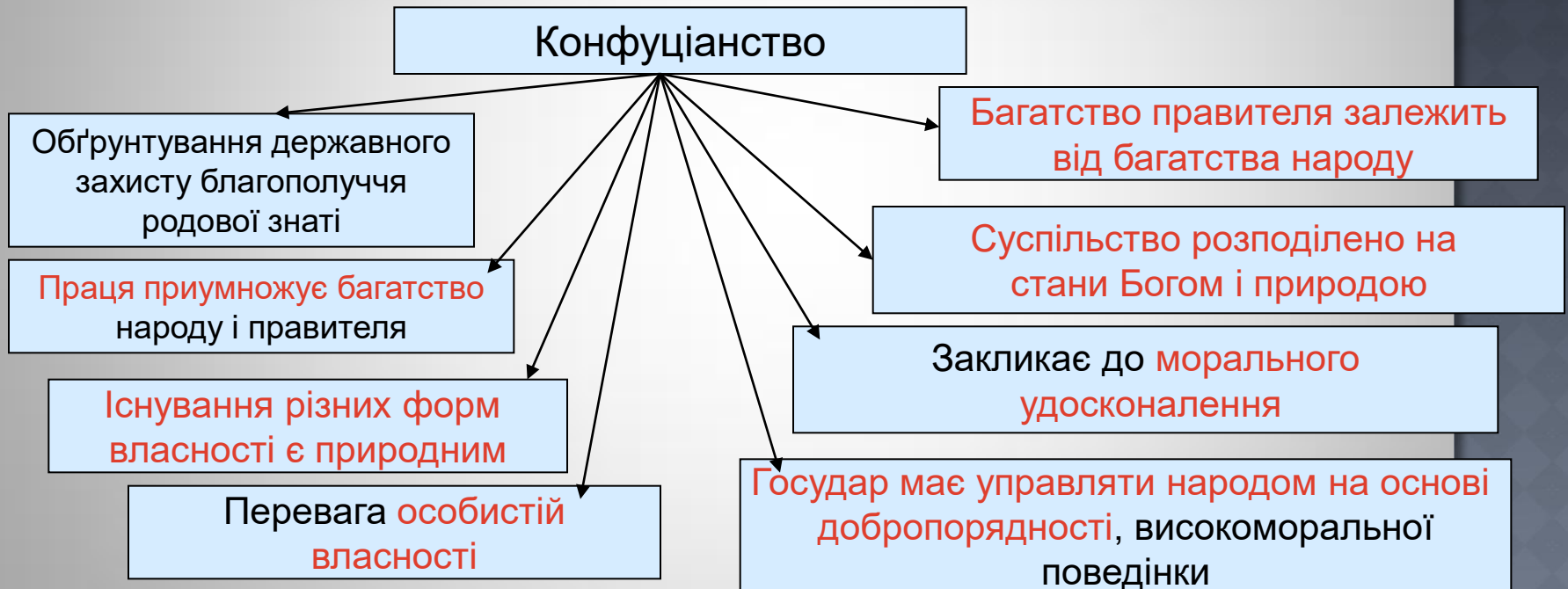

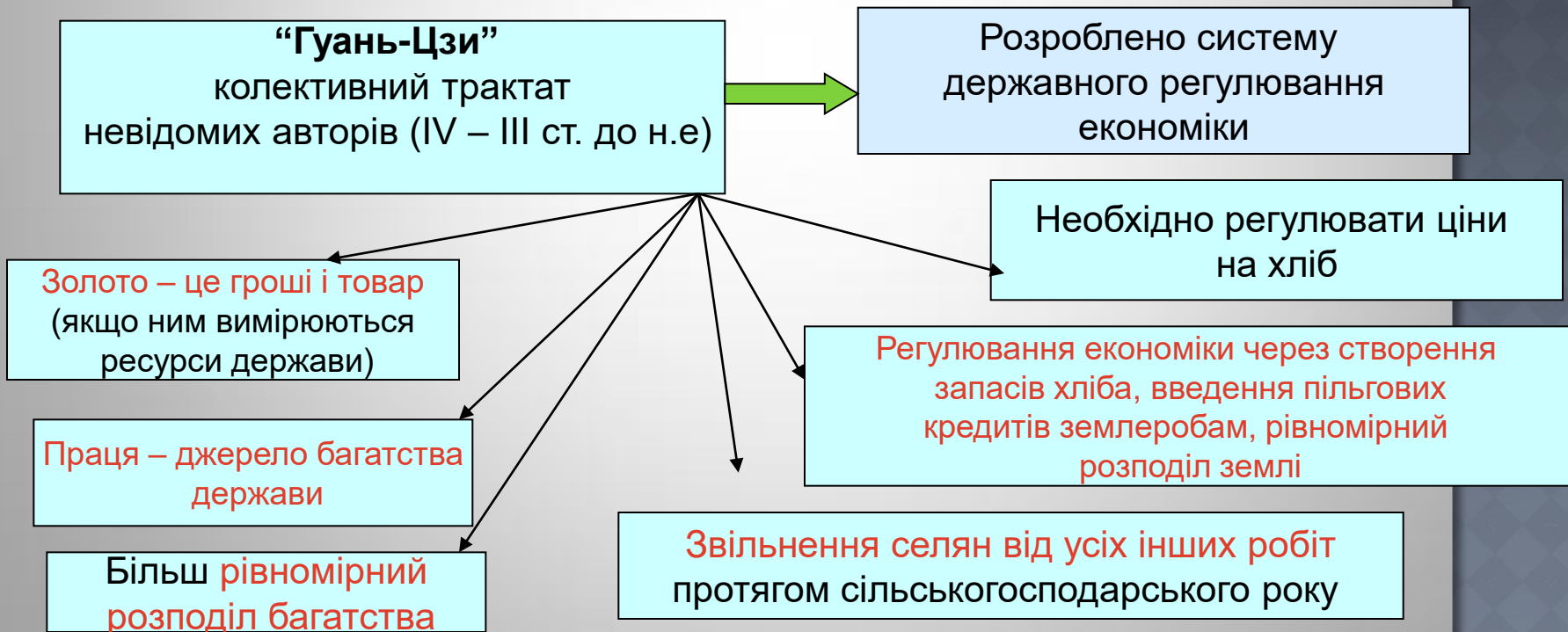
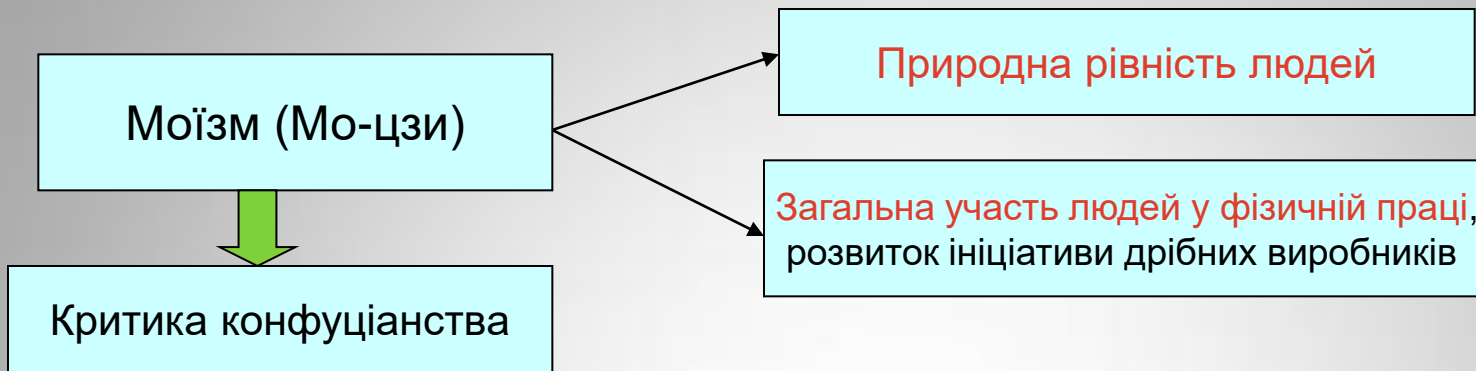
Економічна думка *Стародавнього Китаю*

- виникла та розвивалася в рамках тогочасних філософських та політичних вчень IV – III ст. до н.е

Вчення націлено на забезпечення стабільності рабовласницького ладу, зміцнення авторитету держави, використання з цією метою патріархальних форм і обрядів

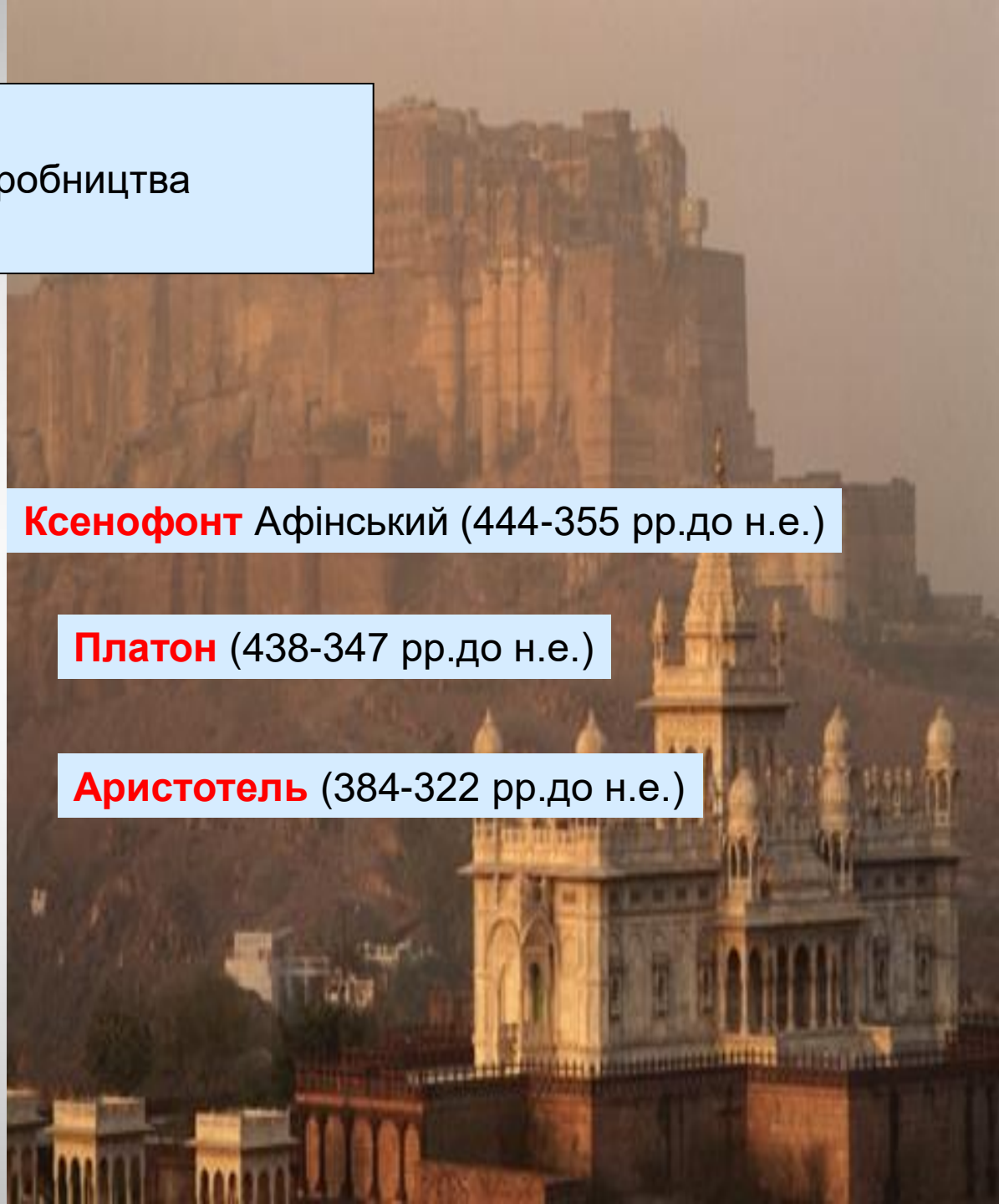
Античний спосіб виробництва

Основні представники
економічної думки
Стародавньої
Греції

Ксенофонт Афінський (444-355 рр.до н.е.)

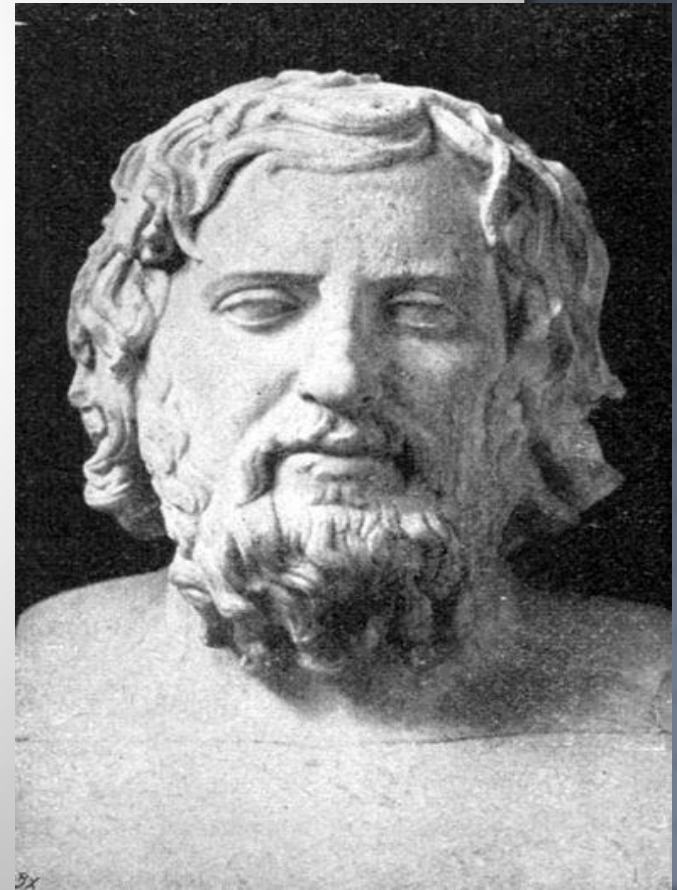
Платон (438-347 рр.до н.е.)

Аристотель (384-322 рр.до н.е.)

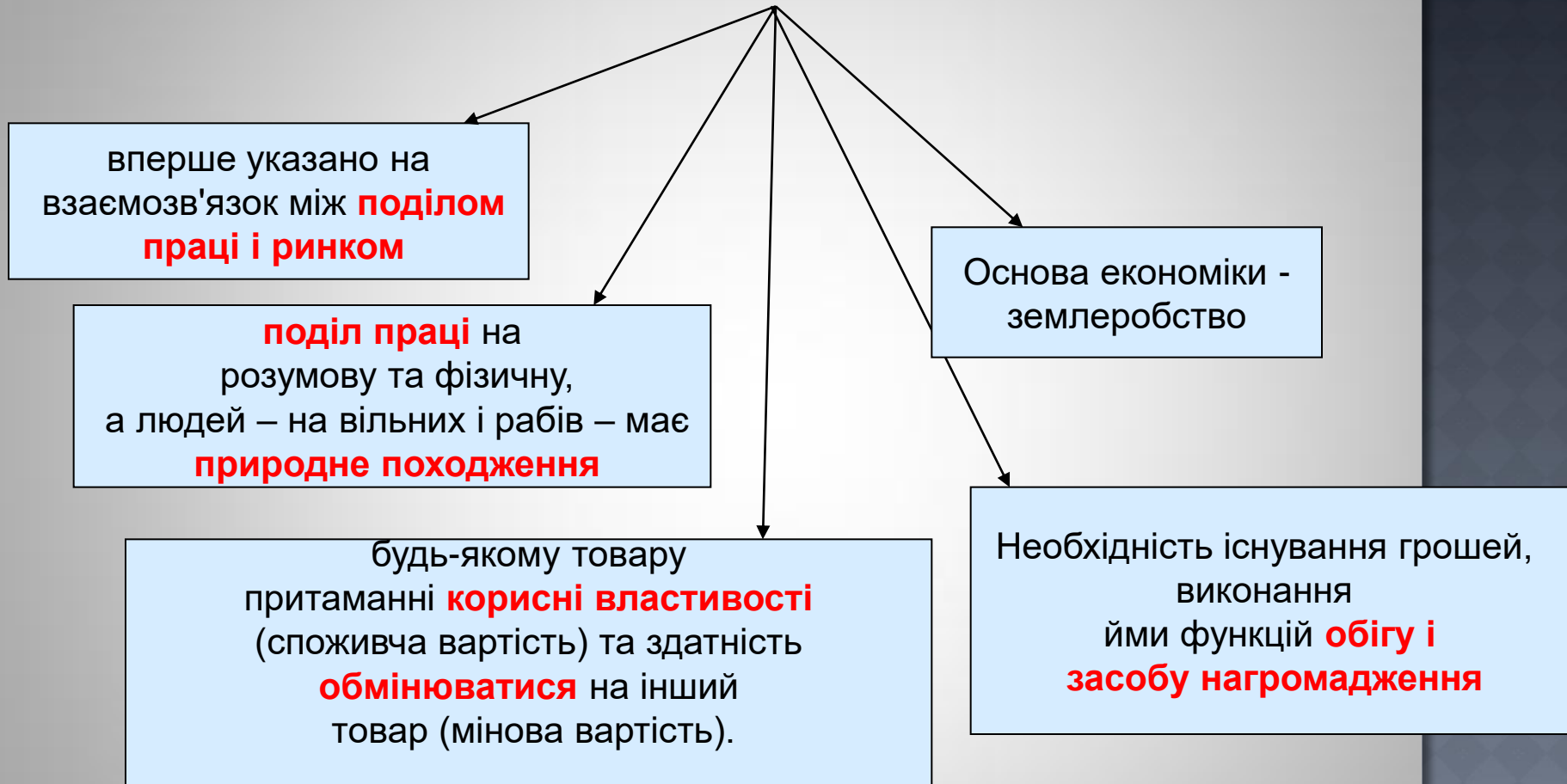

Ксенофонт (430-354 рр. до н.е.)

- ◎ Під **економікою** грецький філософ Ксенофонт Афінський розуміє **мистецтво вести домашнє господарство** (від грецьких слів „ойкос” - дім та „номос” - правило, закон).

Трактат “Домострой”

Арістотель (384-322 рр.до н.е.)

Основні твори –
“Політика” та “Нікомахова етика”

рабство – явище природне
завжди повинно бути
основою виробництва

обов'язкова наявність
приватної власності

Обмін породжується
поділом праці

усі види економічної
діяльності розділені на дві групи:
економіка та хрематистика

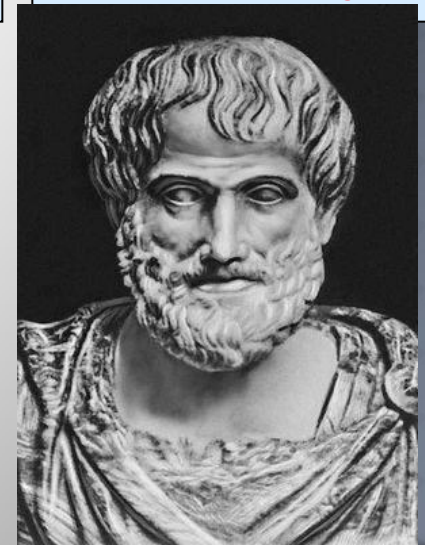
гроші стали “всезагальним
засобом обміну”
в результаті **домовленості** між людьми;
функції грошей – міра вартості,
засіб обігу, засіб нагромадження

Блага використовуються
для **споживання і
обміну**

Економіка - природна сфера
діяльності людини (землеробство,
ремесло, дрібна торгівля),
метою якого є виробництво
продуктів для споживання.

Хрематистика - “мистецтво”
наживати багатство
(великі торговельні угоди
для перепродажу та лихварство

різниця між **рухом грошей**
як грошей /Т-Г-Т/ і грошей як капіталу /Г-Т-Г/.

Платон «Держава»

Основний принцип побудови держави –
поділ праці

ключова ідея ідеального суспільного устрою –
це ідея справедливості; кожен займається тим,
до чого має здібності

Вільне населення
поділяється на **3 стани**: філософи,
воїни та третій
стан (землероби, ремісники,
торговці)

Раби – знаряддя
праці

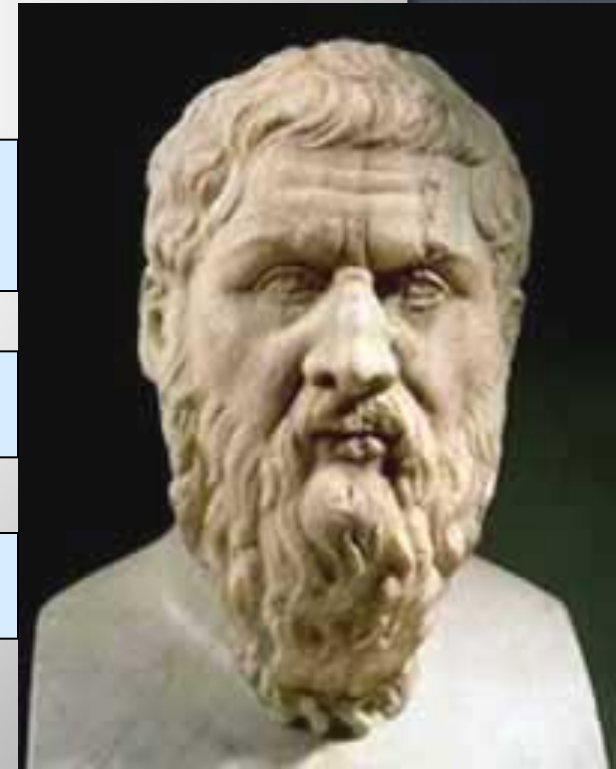
Філософи і воїни не повинні
володіти власністю та
займатися господарством

Засоби існування для цих
станів
постачають третій стан і раби

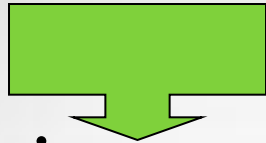
Унаслідок **поділу праці**
з'являються
ринок, торгівля, гроші

При **обміні** відбувається
зрівнювання всіх товарів

Товари порівнюються за
допомогою **грошей**

Загальна риса економічної думки *Стародавньої Греції*

- ◎ ідеалізація і намагання зберегти натуральне господарство, засудити крупні торговельно-лихварські операції

АНТИЧНИЙ СПОСІБ ВИРОБНИЦТВА

СТАРОДАВНІЙ РИМ

- *Марк Порцій Катон Старший* (234—149 до н.е.)
- *Грахи - Тіберій* (162—133) і *Гай* (153—121 до н.е.)
- *Марк Теренцій Варрон* (116—27 до н.е.)
- *Лудій Юній Модерат Колумела* (1 ст. до н.е.)
- *Августин Блаженний* (354—430)

Особливості Стародавнього Риму

Вищий ступінь рабовласництва

Більш жорстка експлуатація рабів

Загострення боротьби в умовах розкладу рабовласництва

центральне місце з-поміж **соціально-економічних** проблем належало проблемам **рабства і аграрним проблемам**, особливо питанням раціональної організації рабовласницьких господарств.

Трактат «Землеробство» Катона Старшого (234-149 до н.е.),
«Про сільське господарство» Варрона (116-27 до н.е.)
та праця з такою самою назвою Колумелли (1 ст. н.е.),
проекти аграрних реформ братів Гракхів – Тіберія (162-133 до н.е.) і Гая (153-121 до н.е.).

Марк Теренцій Варрон (116-27рр. до н.е.).

- ◎ Головні твори: "Про сільське господарство".
Основні ідеї: 1) виділяє фактори, які впливають на зростання дохідності сільського господарства /торгівля, розвиток тваринництва/;
- ◎ 2) інтенсифікація праці рабів можлива за рахунок використання методів морального та матеріального стимулювання / "Бажання до праці можна викликати також більш вільним режимом, більш щедрою мірою їжі та одягу, скороченням роботи або дозволом виганяти на пасовиська декілька голів власної худоби"/;
- ◎ 3) пропонує раціонально використовувати працю вільних колонів та рабів.

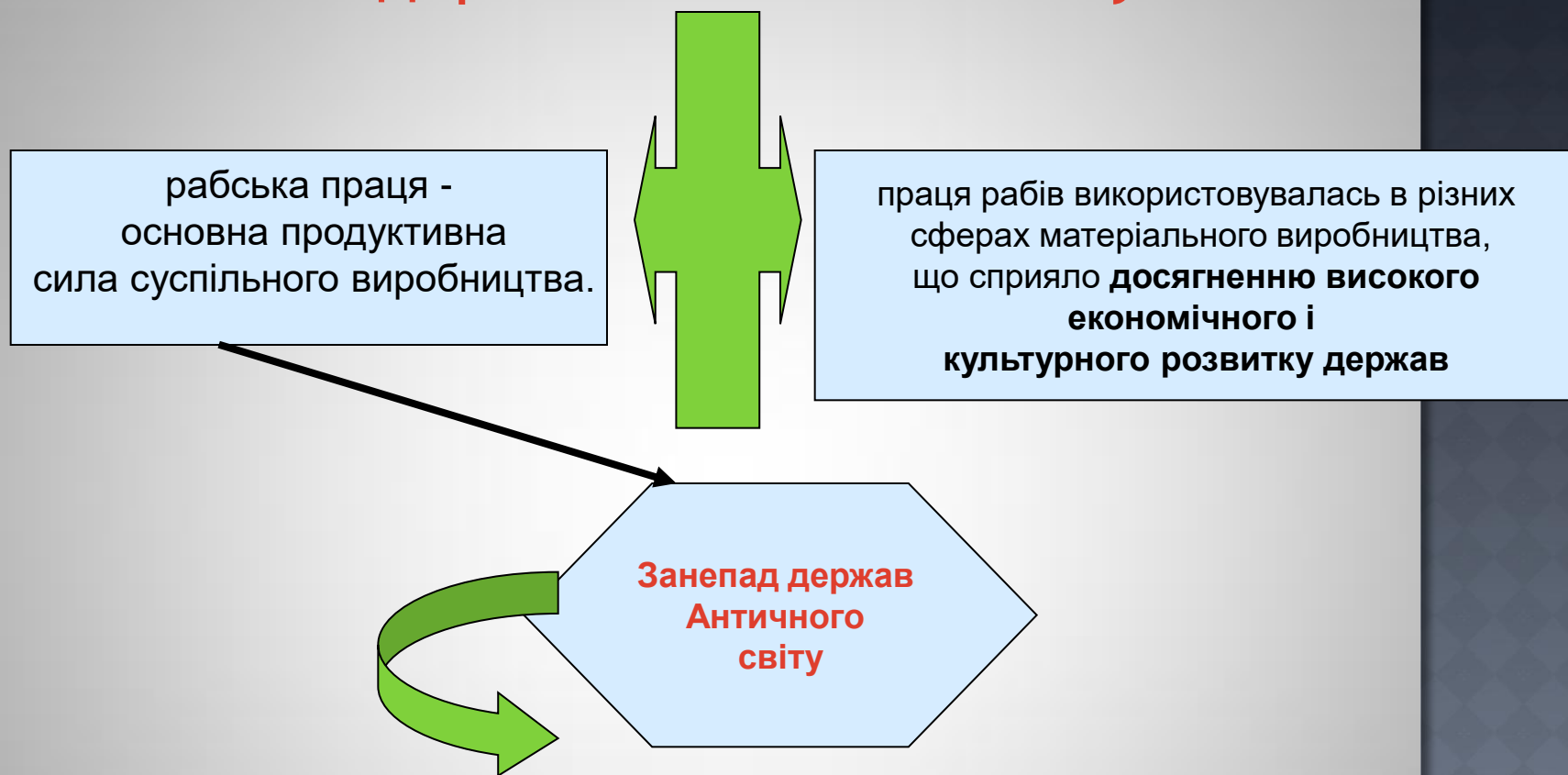
Марк Порцій Катон (234-149 рр. до н. е.)

- ◎ *Головний твір*: "Землеробство".
- ◎ *Основні ідеї* - виділяє умови зростання дохідності домашнього господарства:
- ◎ 1) розвиток землеробства на основі **інтенсифікації рабської праці** /через забезпечення раба завданням на робочий день, безперервність процесу виробництва: "працювати в будь-яку погоду і свята"/;
- ◎ 2) **систему контролю** за виконанням робіт наглядачем із числа рабів;
- ◎ 3) збут частини виробленої продукції **на ринку**;
- ◎ 4) розвиток **орендних відносин**.

ЕКОНОМІЧНІ ПРИЧИНИ РОЗКВІТУ ТА ЗАНЕПАДУ КРАЇН АНТИЧНОГО СВІТУ

Розквіт держав Античного світу

Поступово продуктивність невільничої праці падала.
З'явилися цілі покоління людей, які народилися, жили і працювали в умовах рабства.
Такі люди не хотіли і не могли ефективно працювати

Нескінченні конфлікти між грецькими містами, боротьба демосу з аристократією, рабів з рабовласниками паралізували економічне життя країни. У 338 р. Грецію завоювала Македонія, а в II ст. до н.е. Балканський півострів став легкою здобиччю Римської держави.

Історія останньої, як відомо, - одна з найцікавіших сторінок розквіту і занепаду рабовласницького господарства, яке досягло **класичних** (завершених, найповніших) форм. Причиною кризи і занепаду господарства Ст. Риму у III - IV ст. н.е. стало загострення внутрішніх суперечностей та конфліктів. Вичерпала себе рабовласницька система господарювання.